

тұжырымдары терең зерттеп, талдап, таразылауды керек етеді.

ӘДЕБИЕТ

1. Н.Ә.Назарбаев. Өзек жарды Ойлар. Алматы., 2003.
2. Ш.Құдайбердіұлы. Үш анық.. Алматы, 1991.
3. Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. М. Жармұхамедов., С.Дәуітов., А.Құдайбердиев. Алматы, 1988.
4. Әбдірасылова Г.З. Ш. Құдайбердіұлы философиясындағы адам мәселесі.. Алматы, 1998.

Резюме

В данной статье приведены основные психологические идеи Ш. Кудайбердиева. Дается сравнительная характеристика суц-

ности таких понятий как «душа», «сознание», «разум», «воля», «потребность», «эмоции», «личность» и т. д.

В статье указывается на сходство взглядов в вопросах психофизиологии взглядов И. П. Павлова, И. М. Сеченова и Ш. Кудайбердиева. Подчеркивается вклад Ш. Кудайбердиева в развитие психологической мысли в Казахстане.

Conclusion

The article concerns Shakarim Kudaiberdiev's basic psychological ideas. The comparative characteristics of such notions as "soul", "conscious", "mind", "will", "necessity", "personality", etc. are given. The article shows the same opinion of I.P.Pavlov, I.M.Sechenov and Sh. Kudaiberdiev in the questions of psychophysiology. It is mentioned about Sh. Kudaiberdiev's benefit into the development of psychological ideas.

Мұханбетжанова Ж.Ғ., магистрант

Қостанай мемлекеттік педагогикалық институты

ТАНЫМДЫҚ БАҒЫТТАҒЫ «ҰЛТ» КОНЦЕПТІСІ

Өлеңге өмір сырын ақтару барысында ақынның ат басын тірер мама ағашы өмір категориясының мәндік, мазмұндық сапасын айта алуы дер едік. Онсыз поэзия кемеліне жетпейді, жетімсіз тұстар көп болмақ. Өмір категориясы өлең – сөздің басты идеялы, заряды. Поэзияға тән мұң да, сыр да, азап пен тозақ та, қуаныш та, қайғы да, қысқа қайырып айтсақ жырланбақ нысанның баршасы өмір категориясына тәуелді. Онсыз өлең тумайды, болмайды да. Бағыну, тосу, күту, сыйыну, табыну, сол сықылды шошыну, жеріну мен қорыну – бәрі-бәрі өмірге кіріптар, өмірге тәуелді.

Қазақ ақындық қасиетті қастерлеген ел. Ақындық өнердің ұлтымыздың тағдырында ерекше орын алуының бір себебі осында жатса керек.

Ұлт – белгілі бір тілді иеленген, өзіндік салт-дәстүрі, психологиялық ерекшелігі бар қоғам. Бұл үлкен құрылымның жүйесі таным түсініктері арқылы өрбиді. Бүгінгі таңда таным тұрғысынан түсіну, қабылдау, еске түсіру, ойлау, әлеуметтік қарым-қатынас, шешім қабылдау әрекет-

тері мен үрдістерін қарау кең етек жайып келеді. Сонымен қатар, осының бәрінде танымдық әдіс адамның сол сәтке дейінгі алған мәліметтерінің толық ескерілуі, ол әрекеттердің тәуелділігі түрінде көрінеді.

Ал тіл, ақын тілі – адамның сөйлеу, қабылдау кезіндегі танымдық жүйесінің көрінісі. Яғни, танымдық көзқарас сөзді қолдану мәселесін басқа қырынан «көріп», жаңаша бағалауға мүмкіндік береді. Таным теориясы ұғымды сақтау, қолдану құбылыстарының адамның жалпы және әрбір сәттегі ойлау, сезіну қалыбымен, ауқымымен байланыстылығын негіздейді. Таным жеке адамның және ұлттық ойлаудың сипатын көрсетеді. Жеке адамның ойлау қабілеті, ой ісінің өнімділігі оның тілдік білігіне тәуелді болса, ұлттық ойлау ұлттық тіл негізінде жүзеге асып, соның мүмкіндігімен анықталады. Ұғымды түп тамырындағы мағынасымен түсініп, қолдану жеке адам емес, ұлттық ауқымда жүретін іс болғандықтан, оны ұлттық ойлау тұрғысында қарау жөн болады. Ұлттық ойлау – ұлт тарихының, тілінің, дүниеге көзқарасының (идеология)

және өмір сүріп отырған ортасының туындысы.

Мұхтар Шаханов: «Әр халық дүниелік болмысты тануда өз хал-қадырынша ғаламды түйсініп, санасында оның ұғымдық бейнесін қалыптастырады және өз ана тіліне байлайды. Сан салалы семантикалық категориялар тұрғысында дүниенің тілдік бейнесін қалыптастырады. Дүниенің тілдік бейнесі әр тілде өзіндік ерекшеліктерге ие. Ол ерекшеліктер тілдің негізгі сөздік қорында, құрылысында, тілдік категорияларда және фразеологиясында ай-қындалады да, сол тілдің көркем әдебиетте, әдет-ғұрпты мәдениетте айшықталып, әлгі халықтың өзіндік бет бейнесін қалыптастырады» дейді.

*Ұлтымыздың әр мұңының басында,
Салт пен сана, тіл мен дәстүр қасында,
Арал зары шапқан кезде насырға,
Қорғаушы боп тағы да біз жүргенбіз
Мейірім қосып мейірімсіздеу гасырға
Сан гасырлық ұлтымыздың шайқасы
Сендейлерді тайраңдату үшін бе?* – деп «Жаңа қазақтар немесе рухани байлықсыз мемлекет құруға болады деп ойлайтын жас бизнесменге хат» атты өлеңінде М.Шаханов ұлттың сақталуы үшін термен қанның төгілгенін паш етеді. Және де бұл қайрат, ерік-жігер ұлт рухы үшін болғандығын айғақтап кетеді. Өлең жолдарынан байқағандай ұлт сөзімен матаса байланысқан «мұң», «шайқас» тіркесті сөздері «ұлт» ұғымын тереңдетіп, экспрессивті-эмоционалды күш беруде. Абстрактілі ұғымға қимыл бере отырып, жанды суреттеу – үлкен танымдық шеберлік. Ұғым – концепт. Концепт – қабылданған танымдық құбылыстарды танытатын негізгі белгілер. Қоршаған ортадан қабылданған танымдық құбылыстар адам дүниесінің мәдениетін құрайды, яғни «концепт» – адам санасында орныққан ұғым. Осы концептілер түрлі тілдік поэтикалық құралдар арқылы берілсе де, негізгі ақиқат ұғымынан ажырамайды.

Адамзат танымының ұлттық болмысына тікелей әсер ететін дүние – этнотанымдық құндылықтар.

Бастапқы кезде тіл мен халық ұғымдарының сабақтастығы туралы мәселе халықтық рух, идея, мәдениет проблемаларынан бастау алса, қазірде оның аясы

әлдеқайда ауқымды деп есептеледі. Тіл мен халық ұғымдарының арақатынасын танымдық ұстанымдармен байланыстырған академик Ә.Қайдар «тіл әлемінің» күдіретін алдымен «сол тілді жаратушы, сол тілде сөйлеуші халықтың» тыныс-тіршілігімен, әдет-ғұрпымен, салт-санасымен сабақтастыра дәйектейді. Ғалым «Этнос тілінде тек оның өзі туралы ғана емес, өзі жасап келе жатқан табиғи ортасы мен қоғамдағы қарым-қатынастары туралы да, жан дүниесі, жүрек сыры, қуануы мен сүйінуі, ренжуі мен күлуі, түс көруі, ұққаны мен түйгені, танымы мен талғамы, барлық құбылысты өзінше бағалап-бағамдауы – бәрі-бәрі, біле білсек, өз тілінде өрнегін тауып, өзіне-өзін көрсететін айна іспеттес» [1;11] деген қағиданы ұстана отырып, «этнос болмысы» мен «тіл әлемін» керемет үйлесімділікпен ұштастыра зерделеді. Осы жердегі «этнос болмысы» ұғымының таңдалу себебін зерттеуші екі түрлі принципке сүйене түсіндіреді: 1.«...біз этностың жеке мәселелерін емес, оның тұтас бейнесін, барша болмысын анықтағымыз келеді; 2.этнос туралы толық мағлұмат тек оның тіл қазынасында ғана сақталады. Этностың шынайы болмысын басқа ғылымдар дәл этнолингвистикадай айқындай алмайды». Демек, халық тарихын да, ұлттық мәдениеттің дамуын да, тіпті халықтық ойлаудың қалыптасуын да біз тіл арқылы анықтай аламыз. Тіл арқылы сөздің астарлы ұғымын зерделей аламыз.

С.И. Ожегов өз түсіндірме сөздігінде «Нация – исторически сложившаяся устойчивая общность людей, возникшая на базе общности языка, территории, экономической жизни и психического склада, проявляющегося в общности культуры» [2;320] деп ұлт сөзіне анықтама береді. Мәдениет ұғымының аясында ұлттың өмір сүру ерекшелігі, қалыптасу, даму әрекеті сұрыпталады. Мәдениет дегеніміз – адамзат өмірін ұйымдастырып, дамытатын арнайы тәсілдер жиынтығы; қоғамның дамуын сипаттайтын тарихи деңгей; белгілі бір адам әрекетінің қалыптасу негіздері; ұлттар мен этностардың тарихи дәуірлеуінің сипаттамасы; қоғамдық, этикалық нормалардың даму деңгейі деп анықталды.

Ұлттық бағыттың мақсаты – рухани құндылықтар негізінде азаматтылыққа тәрбиелей отырып, өзінің және басқа елдердің дәстүрін, тілін, мәдениетін, дінін құрметтеуге, ұлттық келісімге баулу. Ол құрамдас бөліктерден тұрады: ұлттық сана, патриотизм, ұлтжандылық, салт-дәстүр, әдет-ғұрып және т.б.

Дүниежүзілік мәдениет пен білімнің Аристотельден кейінгі екінші ұстазы Әбу Насыр Әл-Фараби тәрбие туралы былай деген:

«Адамға ең бірінші білім емес, рухани тәрбие берілуі керек, тәрбиесіз берілген білім адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның барлық өміріне апат әкеледі».

Қазақ халқының ұлттық бейнесінің көрінісі нақты мысалдар арқылы ұлт жанашыры М.Шаханов поэзиясында былай деп берілген:

Алғаш рет сен қозғалдың ұлт намысы дегенде,

Халқымыздың ұлы рухын алып ұштың көп елге

«Біз, қазақтың ақыны, біргеміз»

Дарын едің алдына жан салмаған,

Ұлт сезімін арқалаудан талмаған.

Отырардың еңкеймеген рухын

Әр қазаққа ән арқылы жалғаған.

Кеш болса да жадырап ақ, еркелеп ақ еліңе

Ұлтымыздың ұлы өзені, Қалдаяқов өзені

«Қалдаяқов өзені»

*Міне содан, ұлтымызды рухсыздан күзетіп,
Сенің жырың шекарада әлі күнге сапта тұр.*

*Ұлт рухы қай кезде де қанаттыға астана,
Айбергенов шыңын көрсең, атыңнан түс,
жас бала!*

«Айбергенов шыңы»

Ұлтымыздың қара күші, дара күші, армысың,

Біз аспаған биіктерден сенің даңқың қарғысын.

Сол бір салтың тірі тұрса, тұрар әр кез ұлт аман,

Елімнің бас бұлыық еті, құлагер төс, піл табан... «Қазақтың бас бұлыық еті»

(Қажымұқан қабірі басындағы ой)

М.Шаханов поэзиясының ұлттық бейнесін ақын қаламынан туындаған кез келген өлеңінен кездестіруге болады.

Автор қай тақырыпқа қалам тербесе де өлең бойынан ұлттық болмыс, ұлттық мінез көрінеді. Ақын үлкен «ұлт» ұғымы арқылы дүниенің заңдылығын түсіндіргісі келеді. Мәселен, ақынның ойынша «ұлттық мінез» ұлттық бейнені сомдайды.

Жағымпазын тау сынаған,

Шынышыл ұлын жау санаған ұлттың

Мүмкіндігі аз мазмұнды өмір сүрерге...

Мінезсіз ұлт айналмайды ұлы елге.

«ТЖ-лар»

Ұлт мүддесін шекпен етіп,

Төбең бір сәт көкке жетіп

Өз өлкеңе ескерткіш боп оралдың ба, айда-рым!

«Оралу»

(Мойынқұмдағы Қайрат Рысқұлбековтің ескерткішін ашардағы сөз)

Бірақ мынау ұлтымызды жауырыны құрысқан,

Бірлік емес, байлық үшін жұлысқан,

Бас басына би болуға тырысқан,

Қалай, қайтіп біріктірер екенбіз,

Қалай, қайтіп кіріктірер екенбіз?

Рухсыз бен ұлтсыздың бағы жанған заманда

Басымды ием, дәл осы іске цемент тапқан адамға!

«Цемент» (С.Сейтжановқа)

Өз ұлтыңның тілін, салтын, парқын сүю арқылы

Күллі әлемдік биікке өрлеп, ардақтайсың жалпыны.

«Тамырсыздану қаупінің тұжырымдамасы»

М.Шаханов «Өз ана тілінде сөйлемеу мен ойламаудың залалы және космополиттік ағым» атты рухани – проблемалық трактатында дүниенің тілдік бейнесі әр тілде әрқалай екендігін нақтылай түседі. Бұл дегеніңіз, ұлт өз мінезін қалай көрсетіп, қоршаған ортаға қалай таныта алса, әлемдік таным сол деңгейде қабылдайды. Ұлт рухы жоғары тұрып, сезімі күшейіп, қара күші артып, намысы алауласа – халық үшін ең құдіретті бақыт жок.

ӘДЕБИЕТ

1. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. Алматы, 1998.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1988.
3. Шаханов М. Эверестке шығу өлеңдер, поэмалар жинағы. Алматы, 2004.

Резюме

В данной статье говорится о богатом казахском языке, как главном инструменте в жизни и взаимопонимании народа.

Conclusion

In a given article it is said about rich Kazakh language as the important tool in life and intercommunication of a nation.

Невгод И.Ю., магистрант

Костанайский государственный педагогический институт

**ФУНКЦИИ КЛЮЧЕВЫХ СЛОВ В СТРУКТУРЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА
(НА ПРИМЕРЕ РАССКАЗА Л.Н.АНДРЕЕВА «ЕЛЕАЗАР»)**

В каждом художественном тексте присутствуют так называемые маркированные автором слова. К данной категории относятся окказионализмы, авторские примечания / комментарии и ключевые понятия. Однако существуют также слова, маркирующие автора. При этом слово является «достаточно точным показателем особенности мироощущения писателя даже в том случае, если употребление им неосознанно» [1;40]. К данной группе относят ключевые слова, грамматические категории/формы и коннотации при отсутствующем слове.

Остановимся подробнее на ключевых словах. Существование их в структуре художественного текста было определено уже давно. Ш.Бодлер, цитируя Ш.О.Сент-Бёва, писал: «Чтобы разгадать душу поэта, чтобы узнать, что его волнует больше всего, поищем, какое слово (или слова) возникает в его произведениях чаще всего. Слово приводит к идее...» [1;41].

В научных исследованиях можно встретить разные обозначения синонимичные понятию «ключевое слово»: «смысловые вехи текста» (А.Соколов), «опорные элементы» (В.Одинцов), «смысловые ядра» (А.Лурия).

Н.А.Николина дает следующее определение понятия «ключевые слова»: «В художественном тексте как частной динамической системе языковых средств выделяют ключевые слова для выражения его смысла и соответственно для понимания знаки, которые играют особенно важную роль в установлении внутритекстовых семантических связей и организации читательского восприятия» [2;186].

Одним из наиболее важных признаков ключевого слова является частотность его употребления в тексте. Однако только этого признака будет недостаточно для того, чтобы назвать какое-то конкретное слово ключевым в структуре художественного текста. Н.А. Николина помимо высокой степени повторяемости слов в тексте выделяет еще два признака:

- 1) способность знака конденсировать, свертывать информацию, выраженную целым текстом, объединять его основное содержание; ключевые слова уподобляются «тексту-примитиву» – минимальной модели содержания того текста, ключом к которому они служат; этот признак особенно ярко проявляется у ключевых слов в позиции заглавия;
- 2) соотнесение двух содержательных уровней текста: собственно фактологического и концептуального и «получение в результате этого соотнесения нетривиального эстетического смысла данного текста» [2;187].

Н.А.Николина также выделяет следующие немаловажные признаки ключевых слов: многозначность, семантическая осложненность, реализация в тексте их парадигматических, синтагматических, словообразовательных связей.

Ключевые слова могут не иметь фиксированного положения в художественном тексте. Однако в большинстве случаев они концентрируются в начале текста.

Для текстов большого объема свойственно наличие группы ключевых слов.

В.А.Лукин отмечает, что «ключевых знаков в тексте не может быть менее